

експерименті. Неможливість підрахунків та відстеження рівня ризиків вимагає оцінки участі у таких діях, як здійснення права саме на життя, але не на здоров'я. Щодо другого, то у законодавстві більш доцільним є вести мову не про відмову від лікування, а про відмову від медичного втручання, що є більш ширшим за своїм змістом поняттям і включає в себе не тільки відмову від лікування, але і від профілактики, реабілітації та діагностики.

Підсумовуючи, необхідно зазначити таке:

1. Право на здоров'я як особисте немайнове право полягає у сукупності можливостей фізичної особи вільно на власний розсуд визначати свою поведінку щодо індивідуального здоров'я.
2. Здійснення права на здоров'я пов'язане з регулюванням відносин по провадженню споживання блага здоров'я - самостійно або за допомогою інших осіб – що продовжується протягом усього життя.
3. Право на здоров'я - це право, в основі якого лежить благо на відносно індивідуальне здоров'я.
4. Право на здоров'я виникає одночасно з правом на життя.
5. Структурними елементами права на здоров'я є: право на охорону здоров'я, право на медичну допомогу, право на медичну інформацію та право на медичне страхування.
6. У законодавстві необхідно деталізувати зміст цих структурних елементів права на здоров'я, а також їх складових, таких, як право на зміну (корекцію) статі; право пацієнта на полегшення болю, пов'язаного з захворюванням або медичним втручанням, право на застосування нових та експериментальних методів або засобів надання медичної допомоги.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою цивільно-правових дисциплін
Хмельницького інституту регіонального управління та права
(протокол № 2 від 7 листопада 2003 р.)*

*Русу С.Д.,
доцент кафедри цивільно-правових
дисциплін Хмельницького інституту
регіонального управління та права,
кандидат юридичних наук, доцент*

ПОНЯТТЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ІЗ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ

Сучасна Україна відновлює і розвиває приватноправові традиції, засновані на положеннях римського права, враховуючи сучасний світовий досвід. Прикладом цього є новий Цивільний кодекс України, що закріплює і розвиває в своїх правилах прогресивні постулати цивілістики. Глава 82 ЦК України присвячена зобов'язанням, що виникають не з договорів, а із відшкодування шкоди.

Зобов'язання із відшкодування шкоди відомі нам як зобов'язання, що виникають внаслідок завдання шкоди, зокрема на доцільність такої назви звертав увагу ще О.О. Красавчиков. Крім того, в юридичній літературі поняття “зобов'язання із відшкодування шкоди” та “відповідальність за завдану шкоду” часто застосовують як тотожні. Таку позицію займає і законодавець: Глава 82 Розділу III ЦК України (“Окремі види зобов'язань”) названа “Відшкодування шкоди”, а перші

статті цієї глави (1166 та 1167) присвячені загальним підставам відповідальності за завдану майнову та моральну шкоду.

Зобов'язання із відшкодування шкоди виникає з факту правопорушення. З цього моменту воно має своїм змістом відповідальність, тобто покладання на особу обов'язку нести негативні наслідки. Тобто відповідальність за завдану шкоду не доповнює, не супроводжує будь-яке інше зобов'язання (як при договірній відповідальності), а складає зміст зобов'язання із правопорушення в зобов'язанні із відшкодування шкоди. Це свідчить про відсутність протиріч між даними поняттями у зв'язку із їх тісним взаємозв'язком.

Зобов'язання із відшкодування шкоди завдячують своїм походженням римській юриспруденції, тому їх традиційно прийнято називати деліктними і відповідно відповідальність за завдану шкоду – деліктною.

В ЦК УРСР 1922 року зобов'язанням внаслідок завдання шкоди було відведено, загалом, небагато статей (ст.ст. 403–415), але регламентація наслідків правопорушення була досить детальною. Стаття 403 встановлювала загальні засади цих зобов'язань: “Хто заподіяв шкоду особі або майну іншого, зобов'язаний відшкодувати заподіяну шкоду. Він звільняється від цього обов'язку, якщо доведе, що він не міг відвернути шкоди, або що він був уповноважений на заподіяння шкоди, або що шкода виникла внаслідок умислу або грубої необережності самого потерпілого”. У вказаній нормі яскраво видно застосування досить типового для радянського цивільного права прийому, котрий можна назвати “визначення від зворотного”. Сутність його у тому, що правило формулюється у негативній формі. Наприклад, як у даному випадку: той, хто заподіяв шкоду, звільняється від обов'язку її відшкодувати, “якщо доведе, що він не міг відвернути шкоди”. Недолік і навіть небезпека таких формулювань для учасників даних відносин у тому, що вони створюють можливість неоднозначного тлумачення і, як наслідок, є підставою для вирішення справи за розсудом суду.

Система деліктних зобов'язань в ЦК УРСР 1963 року досить традиційна. Глава 40 ЦК УРСР містила норми по врегулюванню відносин щодо відшкодування заподіяної шкоди. Із новел, пов'язаних із загальними положеннями, варто назвати зміни системи забезпечення зобов'язань та умови відповідальності. Зокрема ст. 209 встановлювала, що особа, яка не виконала зобов'язання або виконала його неналежним чином, несе майнову відповідальність лише при наявності вини, крім випадків, передбачених законом або договором. Таким чином, було закріплено принцип “винних з винятками” засад. Проте не було визначено, що таке “вина”, які критерії розмежування умислу та необережності. Відносно деліктних зобов'язань на практиці використовувалась аналогія з кримінальним правом.

В 1993 році ЦК УРСР було доповнено статтею 440¹ “Відшкодування моральної (немайнової) шкоди”, що було великим кроком уперед в процесі проведення правової реформи і новелою для чинного цивільного законодавства.

В новому ЦК України законодавець присвятив зобов'язанням із відшкодування шкоди вдвічі більше статей, порівняно із попередніми ЦК, внаслідок норм, що передбачають порівняно нові види шкоди (йдеться про відшкодування моральної шкоди); спеціальних норм, які поширюються на нові склади спеціальних деліктів (мається на увазі спеціальний делікт: заподіяння шкоди через види товарів, робіт, послуг); розширення сфери дії окремих спеціальних норм (наприклад, відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки).

Одними з перших дослідників інституту зобов'язань із відшкодування шкоди були Б.С. Антимонов, О.О. Красавчиков та А.М. Белякова. Їхні праці є основним підґрунтям для науковців та практиків при вирішенні питань про відшкодування завданої шкоди.

Пізніше дослідження даного інституту проводили М.С. Малєїн, Л.Г. Могиланський, О.Л. Жуковська. Серед досліджень, виконаних в Україні, на особливу увагу заслуговують праці Д.В. Бобрової та С.Н. Приступи.

У роботах згаданих авторів аналіз зобов'язань із відшкодування шкоди був основним предметом дослідження. Про даний вид зобов'язань йшлося також у працях Х.І. Шварца, К.К. Яічкова, К.А. Флейшиц, Ю.С. Червоного, О.С. Йоффе, Г.П. Кафтановської, А.О. Собчака, В.Т. Смірнова, Ю.Х. Калмикова, Г.К. Матвєєва, В.В. Глянцева, С.Є. Донцова, К.Б. Ярошенка, П.Р. Стависького, Є.О. Харитонова, М.Д. Єгорова, А.М. Савицької, О.С. Шевченко, А.І. Загорулька та ін.

Однак питання про поняття зобов'язань із відшкодування шкоди є суперечливим, спірним в юридичній літературі. Це пов'язано з впливом традицій, практики, законів та інших явищ. Тому дана тема є актуальною та потребує окремого дослідження.

Для визначення поняття зобов'язань із відшкодування шкоди, насамперед, слід з'ясувати характерні риси даних зобов'язань.

На думку М.Д. Єгорова, для них характерними є такі положення: а) їх дія поширюється як на майнові, так і на особисті немайнові відносини, незважаючи на те, що відшкодування шкоди має майновий характер; б) виникають внаслідок порушення абсолютних прав; в) мають недоговірний характер, хоч право і було порушено особою, з якою потерпілий знаходився (знаходиться) в договірних відносинах (наприклад, якщо шкода життю або здоров'ю громадянина завдана при виконанні ним договірних або інших зобов'язань, то зобов'язання, яке виникає в даному випадку внаслідок завдання шкоди, в силу прямої вказівки закону, має недоговірний характер і спрямоване на повне відшкодування потерпілому, наскільки це можливо, завданої шкоди, кому б вона не була завдана, у чому б вона не полягала і які б не були способи (форми) відшкодування шкоди; в) у випадках, передбачених законом, обов'язок відшкодувати шкоду може бути покладений не лише на заподіювача шкоди, але й на інших осіб, наприклад на особу, в інтересах якої діяв заподіювач [1].

Г.К. Матвєєв зазначав, що особливостями даних зобов'язань є те, що сторони пов'язані між собою правами та обов'язками тільки з моменту завдання шкоди (у договірних зобов'язаннях - з моменту укладення договору) [2]. З таким міркуванням можна повністю погодитися, оскільки між потерпілим і заподіювачем шкоди до цього не існувало правовідносин.

О.О. Красавчиков до характерних ознак зобов'язань із відшкодування шкоди відносить те, що: а) за своєю економічною суттю вони є правовою формою відносин для перерозподілу матеріальних благ (головним чином, грошових сум). Заподіювач шкоди безеквівалентно відшкодовує завдану його діями шкоду; немає зустрічного надання з боку потерпілого; б) за юридичною природою зобов'язання, що розглядаються, є юридичною формою реалізації цивільно-правової відповідальності, до якої притягується заподіювач шкоди, згідно з нормами закону; в) основна функція даних зобов'язань полягає в тому, що вони мають на меті відновлення майнового стану потерпілого, який був до факту завдання шкоди. Слід мати на увазі, що функція відновлення, яка є основною, поєднана з виховним впливом на правопорушника; г) особливістю заходів цивільно-правової відповідальності, що реалізуються за допомогою зобов'язань внаслідок завдання шкоди, є те, що вони не здійснюють безпосереднього впливу на особу правопорушника. У випадку завдання шкоди заподіювач зазнає обмежень своїх майнових прав, які проявляються в тому, що заподіювач змушений відшкодувати за свій рахунок всі понесені потерпілим втрати, виходячи з принципу повного відшкодування шкоди; д) своєрідними є підстави виникнення зобов'язань: вони виникають за наявності передбачених законом умов і у будь-якому випадку лише тоді, коли шкоди завдано протиправними діями; е) відшкодування може полягати у відшкодуванні шкоди в натурі або в повному відшкодуванні завданих збитків [3].

З вищенаведеною позицією О.О. Красавчикова щодо характерних ознак зобов'язань із відшкодування шкоди повністю погодитися не можна. Так, він зазначав, що основною функцією зобов'язань внаслідок протиправного завдання шкоди є відновлення майнового стану потерпілого. Але шкода може бути завдана не лише протиправними діями, але й правомірними. Перед заподіювачем в останньому випадку також стоїть обов'язок відновлення майнового стану потерпілого. Тому слід зазначити, що ця функція характерна для всіх зобов'язань внаслідок заподіяння шкоди. Крім цього, функція відновлення поєднана з виховним впливом не тільки на правопорушника, але й на інших осіб (третіх осіб, свідків та ін.).

Більш вдалою, здається, характеристика специфіки зобов'язань із відшкодування шкоди, запропонована Д.В. Бобровою. Вона зазначає, що: а) юридичними фактами, на підставі яких виникає зобов'язання, є порушення абсолютного пасивного обов'язку і тим самим - абсолютного права, тобто порушення абсолютних правовідносин шляхом вчинення протиправного і, як правило, винного діяння; б) обов'язок заподіювача - це його новий обов'язок, який покладається на нього законом замість порушеного ним абсолютного обов'язку пасивного типу в абсолютних правовідносинах; в) заподіювач зобов'язаний відшкодувати заподіяну шкоду шляхом відшкодування її в натурі або відшкодування заподіяних збитків; г) обов'язок заподіювача спрямований на поновлення порушеного абсолютного права, а якщо це неможливо - на відшкодування заподіяних збитків; д) суб'єктний склад зобов'язання визначається так: уповноважена особа в ньому збігається з уповноваженою особою в абсолютних правовідносинах, тобто з носієм абсолютного права щодо зобов'язаної особи, то нею стає будь-яка зобов'язана особа в абсолютних правовідносинах, яка порушила абсолютне право [4].

Таким чином, характерними рисами зобов'язань із відшкодування шкоди є те, що вони:

- виникають внаслідок неправомірних рішень, дій чи бездіяльності заподіювача шкоди;
- настають у тому випадку, коли потерпілий і заподіювач шкоди не знаходилися в цивільних правовідносинах;
- це завжди новий юридичний обов'язок, який покладається на правопорушника замість невиконаного;
- виникають при порушенні абсолютного права потерпілого;
- регулюються імперативними нормами;
- виступають тільки у формі відшкодування шкоди;
- на розмір відшкодування впливає умисел і груба необережність потерпілого та матеріальний стан заподіювача шкоди в особі фізичної особи;
- наявність шкоди, протиправної поведінки, причинного зв'язку між шкодою і протиправною поведінкою заподіювача, вини є обов'язковими умовами виникнення позадоговірної відповідальності (крім випадків передбачених законом).

Зобов'язання із відшкодування шкоди слід відмежовувати від договірних зобов'язань. Так, а) договірні зобов'язання виникають у разі укладення цивільно-правового договору (зокрема, договірна відповідальність настає за невиконання або неналежне виконання умов договору), а зобов'язання із відшкодування шкоди в тому випадку, коли потерпілий і заподіювач шкоди не знаходилися в цивільних правовідносинах (однак правила про деліктну відповідальність поширюються й на завдання шкоди особою, з якою у потерпілого укладено договір. Мова йде, зокрема, про відшкодування шкоди, завданої внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг) (ст. 1209-1211 ЦК України); б) договірні зобов'язання - це завжди існуючі між сторонами зобов'язання, а зобов'язання із відшкодування шкоди - це завжди новий юридичний обов'язок, який покладається на правопорушника замість невиконаного; в) договірні зобов'язання є відносними, а зобов'язання із відшкодування шкоди - абсолютними; г) договірні зобов'язання

регулюється як імперативними, так і диспозитивними нормами, а зобов'язання із відшкодування шкоди - виключно імперативними; д) у разі невиконання або неналежного виконання договірних зобов'язання можлива відповідальність як у формі відшкодування збитків, так і у формі сплати неустойки, штрафу, а зобов'язання із відшкодування шкоди виступають тільки у формі відшкодування шкоди (що видно із самої назви зобов'язань); е) у договірних зобов'язаннях на розмір відповідальності впливає вина кредитора, а для зобов'язань із відшкодування шкоди має значення тільки умисел і груба необережність потерпілого та матеріальний стан заподіювача шкоди – фізичної особи.

З'ясувавши характерні риси зобов'язань із відшкодування шкоди, можна дати їх визначення. Однак слід враховувати певні розбіжності з цього приводу між цивілістами.

Так, О.О. Красавчикова під зобов'язанням із відшкодування шкоди розумів цивільно-правові зобов'язання, в силу яких одна особа (потерпілий-кредитор) має право вимагати від іншої особи (заподіювача-боржника) повного відшкодування протиправно заподіяної шкоди шляхом надання певного майна в натурі або відшкодування збитків [5]. Однак, на нашу думку, в даному понятті передбачені тільки права потерпілого-кредитора, але нічого не говориться про підстави виникнення зобов'язань, про норми, якими слід керуватися для захисту порушених прав, про обов'язки боржника-заподіювача шкоди.

Більш ширшим є поняття зобов'язань із відшкодування шкоди, запропоноване М.Д. Єгоровим, в якому дані зобов'язання визначаються як зобов'язання, що виникають внаслідок порушення майнових та особистих немайнових прав потерпілого, які носять абсолютний характер, покликані забезпечити найбільш повне відновлення цих прав за рахунок заподіювача шкоди або осіб, на яких законом покладено обов'язок відшкодувати шкоду [6].

Повністю погодитися з вищенаведеною думкою не можна, оскільки в такому понятті передбачено, що дані зобов'язання виникають лише внаслідок порушення майнових та особистих немайнових прав потерпілого. Тобто створюється враження, що порушення майнових прав потерпілого завжди спричиняє порушення особистих немайнових прав. Виникає питання, чи може мати місце порушення особистих немайнових прав без порушення майнових прав? Як свідчить практика, порушеними можуть бути як майнові, так і окремо особисті немайнові права потерпілого. Тому більш доцільним є застосувати сполучник “або” замість “та”. Крім того, під таке поняття зобов'язань внаслідок завдання шкоди підпадає й віндикація, захист честі та гідності та ін.

Д.В. Боброва визначила зобов'язання із відшкодування шкоди як зобов'язання, в якому особа, що протиправно і винно завдала шкоди особистості громадянина або його майну чи майну організації, зобов'язана її відшкодувати, а потерпілий має право на відшкодування заподіяної шкоди у повному обсязі [7].

На нашу думку, вищенаведене поняття зобов'язань із відшкодування шкоди враховує основну його специфіку, яка є підставою проведення розмежування недоговірних та договірних зобов'язань. Тому запропоноване Д.В. Бобровою визначення ми вважаємо найбільш вдалим.

В новому ЦК України законодавець не дає визначення даного зобов'язання, однак в ст. 1166 ЦК України міститься основна ідея, за якою “шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала”.

Таким чином, враховуючи зміст правової норми та характерні риси зобов'язань із відшкодування шкоди, можна їх визначити як зобов'язання, в яких особа, що завдала шкоди неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної

або юридичної особи, а також майну фізичної або юридичної особи, зобов'язана її відшкодувати, а потерпілий має право на відшкодування завданої шкоди в повному обсязі.

Література

1. *Гражданское право: Учебник. Ч. 2 / Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. - М.: ПРОСПЕКТ, 1997. - С. 495.*
2. *Матвеев Г.К. Основания гражданско-правовой ответственности. - М.:Юрид. лит., 1970. - С. 38-39.*
3. *Советское гражданское право: В 2-х т./ Под ред. О. А. Красавчикова. - М.: Высшая школа, 1973. - Т. 2. - С. 323-324.*
4. *Зобов'язальне право: теорія і практика: Навч. посібн. для студентів юрид. вузів і фак. ун-тів / За ред. О. В. Дзери. - К.: Юрінком Інтер, 1998. - С. 805-807.*
5. *Советское гражданское право: В 2-х т./ Под ред. О. А. Красавчикова. - М.: Высшая школа, 1973. - Т. 2. - С.324.*
6. *Гражданское право: Учебник. Ч. 2 / Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. - М.: ПРОСПЕКТ, 1997. - С. 699.*
7. *Зобов'язальне право: теорія і практика: Навч. посібн. для студентів юрид. вузів і фак. ун-тів / За ред. О. В. Дзери. - К.: Юрінком Інтер, 1998. - С. 804.*

*Стаття рекомендована до друку кафедрою цивільно-правових дисциплін
Хмельницького інституту регіонального управління та права
(протокол № 2 від 7 листопада 2003 року)*

*Канзафарова Т. С.,
доцент кафедри цивільно-правових
дисциплін економіко-правового
факультету Одеського національного
університету ім. П. Мечникова,
кандидат юридичних наук*

ДО ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ БЕЗ ВИНИ

Багато питань теорії юридичної відповідальності взагалі та цивільно-правової зокрема є спірними, незважаючи на те, що їх дослідженню присвячені численні наукові статті та монографії. Але проблема справедливості застосування форм юридичної відповідальності, як це не дивно, не може бути віднесена ні до достатньо досліджених, ні до дискусійних, оскільки вона не знайшла необхідного висвітлення на сторінках юридичної літератури. Їй в тій чи іншій мірі приділялась увага в основному філософами та спеціалістами з етики. Разом з тим, при вирішенні питання про застосування певних мір юридичної відповідальності щодо конкретних суб'єктів має місце порушення принципу справедливості. Безпосередньо це стосується випадків так званої безвинної відповідальності у цивільному праві.

Метою даної статті є дослідження юридичної конструкції цивільно-правової відповідальності без вини, визначення доцільності її існування у сучасному цивільному праві України.